

БИЛ ЛИ Е ЙОАН СТЕФАН СЪЦАР НА МИХАИЛ III АСЕН?

През 1912 г. Никола Мушмов за първи път публикува една българска монета, която отдава на цар Михаил III Шишман поради ясното изписване на името Михаил.¹ В последваща своя статия той допълва, че опакото на монетата представлява монограм, и че „всички монети с тази монограма са на Михаил III Шишман“.² В каталога си от 1924 г. разчита в монограма името Шишман, съставено от буквите Ш,Ш и А, а за издател на монетата определя „Михаил Шишман със сина си Иван Стефан“.³ По същото време Карл Щокерт публикува друга монета от този тип, но разчита в монограма буквите М, Л, Ш и приема, че с тях е изписано името Михаил Шишман.⁴ Тодор Герасимов възприема тезата на Мушмов за наличието на монограм на името Шишман, съставен от буквите Ш и А : „В медните монети, сечени със сина му Иван Стефан, на лицевата страна е поставено собственото му име Михаил, а на опаката - фамилното име“.⁵ В изображението на лицевата страна Герасимов вижда фигурата на Михаил Шишман като цар, а Стефан като „съуправител и престолонаследник“.⁶

¹ Мушмов, Н. *Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе*. С., 1912, №7488, с.488

² Мушмов, Н. Принос към българската нумизматика, *ИБАД*, Т. IV, С. 1914, с 56

³ Мушмов, Н. *Монетите и печатите на българските царе*. С.1924, с.97, 103-105

⁴ Stokert, K. Beiträge zur serbischen Münzkunde, *NZ*/16, W. 1923, S.17

⁵ Герасимов, Т. Няколко неиздадени български монети. *Годишник на народния музей*. Книга VI, С., 1936, с.228

⁶ Герасимов, Т. Медни монети на Георги Тертерий I и сина му Тодор Светослав. *ИИД XIV – XV*, С.1937, с.112-113

Така идентифицирана и тълкувана, монетата се превръща във важен извор за средновековната ни история. Информацията, която тя предоставя, бързо се инкорпорира в историческото научно познание за епохата, като в най - лаконичен вид тя е обобщена от Ал. Бурмов така: „При възцаряването на баща му [Михаил] в началото на 1323 г. той [Йоан Стефан] бил провъзгласен за негов съуправител, или съцар, а следователно и престолонаследник. Като такъв именно той е изобразен заедно с баща си на няколко типа монети.“⁷ Така сведението на Григора, че веднага след заемането на престола Михаил се развел с Ана и я заточил заедно с децата и, е омаловажено: „Напущането на Ана е станало малко по - късно... Отсичането на монети [с лика на Михаил и сина му Йоан Стефан]...е изисквало не малко време и това обстоятелство е достатъчно доказателство, за да се приеме, че напущането на Ана и заточването и заедно със сина и е станало поне една година след възцаряването на Михаил ,т.е. през пролетта на 1324 г., а може би и по-късно, към началните месеци на лятото.“⁸ Сръбските изследователи също констатирали, че хронологическите податки за разпада на брака на Михаил Шишман с Ана не се съгласуват и решават аналогично това противоречие: „След като Михаил Шишман е сякъл съвместни монети със сина си Иван Стефан, това е сигурен знак, че известно време е управлявал, обкръжен от своето първоначално семейство.“⁹

Дали тези констатации, вече трайно залегнали в българската и сръбската историопис, се потвърждават от други исторически източници? Може ли нумизматиката като наука, с достигнатото ниво на познание за българското средновековно монетосечене, да потвърди или отхвърли наложилата се идентификация на монетата като издание на Михаил III Асен с неговия съцар - наследник Йоан Стефан?

Обстойният анализ на изворовите данни не потвърждава хипотезата, че веднага след избора си за български цар Михаил е издигнал най - големия си син Йоан Стефан за свой съцар и престолонаследник. Освен споменатата монета за това не съществуват нито преки, нито косвени данни. Нещо повече – подобен акт не само не се вписва логически в последвалите събития, но той противоречи на известните ни факти след

⁷ БУРМОВ,Ал. История на България през времето на Шишмановци (1323-1396 г.) *Избрани произведения в три тома*, Т.1, С.1968, с.269

⁸ БУРМОВ,Ал. История на България през времето на Шишмановци... с.240-241

⁹ *Византијски извори за историју народа Југославије*, Т.6, Београд 1986, с.198, бел.82

тяхното разполагане в историческото време. За да разберем политическата логика на събитията в Търново след смъртта на Георги II Тертер следва пълноценно и в корелация помежду им да синхронизираме изворовите данни, налични в хрониките на Никифор Григора и Йоан Кантакузин, както и информацията, която може да се извлече от двете жития на Стефан Дечански.

Според Григора „Михаил..., след смъртта на Светослав получил властта над българите,...след като... станал господар на българското царство, **веднага** /курсивът мой/ го обхванало желание за по - знатен брак. Затова той напуснал първата си съпруга, от която имал и деца /тя била сестра на тогавашния крал на Сърбия/. Вместо нея той взел за своя съпруга сестрата на императора, която намерил да живее в Търново като вдовица.“¹⁰ Това сведение на Григора няма ясни времеви индикатори, кога точно Михаил се е разделил с Ана-Неда и се е оженил за вдовицата на цар Теодор Светослав – Теодора, но поставя развода непосредствено след избора му за цар. То дава и още една важна информация, от която могат да се направят последващи изводи, а именно, че Теодора, вдовицата на цар Теодор Светослав, не се е върнала в Константинопол след смъртта на съпруга си и впоследствие на неговия наследник, а е продължавала да живее в Търново. По-нататък в изложението си Григора ни осведомява, че кралят на Сърбия искал да „накаже Михаил за поругаването и за неправдата по отношение на сестра му, тъй като той изоставил без никакъв повод нея, законната си съпруга, която му родила и деца за наследници на престола, и се оженил за сестрата на императора.“¹¹

Бракът на Михаил с Теодора може да бъде датиран относително лесно благодарение на обилните сведения, предоставени от Кантакузин, относно военните действия между Михаил и Андроник III, развиващи се в Тракия. След завършването на синклита, свикан в Константинопол, на който било решено Андроник III да събере войска, за да принуди Михаил да изпълни намерението си „да се ожени за сестрата на императора“¹², младият император се отправил към Тракия, където пристигнали българските пратеници, които съобщили, че „техният цар, желаейки да бъде приятел на ромейските императори, се оженил за сестрата на императора, която се била омъжила за царувалия преди него над мизите, и

¹⁰ ГРИГОРА,Н. Византийска история, *ГИБИ* XI, С. 1983,с.151

¹¹ *ГИБИ* XI,с.159

¹² КАНТАКУЗИН,И. История, *ГИБИ* X, С. 1980,с.232

извършили определените за брака обреди“¹³ Тъй като това сведение предхожда съобщението за смъртта на императрица Ирина, съпругата на Андроник III, която починала на 16.08.1324 г., то несъмнено бракът в Търново се е случил преди това. Съвсем оправдано Ал. Бурмов отнася женитбата „най - късно в средата на юли същата година“¹⁴ и тази датировка е възприета от всички изследователи.¹⁵

Ако бракът на Михаил с Теодора е бил осъществен най – късно през юли 1324 г., то той несъмнено е бил предшестван от развод на Михаил с предишната му съпруга – Ана. Именно завършването на църковната процедура по развода е разчистила пътя към втория брак на царя. Но кога е започнал разводът? Отговорът на този въпрос ще ни позволи да си изясним случващото се в Търново при и след избора на Михаил за български цар. Индикацията, която ни дава Кантакузин, че „са извършени определените за брака обреди“, говори, че са предприети всички предвидени в канона действия по предходен развод и последваща повторна женитба. Още повече, че в българската история има прецедент, при който църквата не признала втория брак на Георги I Тертер със сестрата на Йоан III Асен – Мария, поради неканонично прекратяване на първия му брак и му наложила епитимия. Пахимер е пределно ясен за това: „Той /Георги/ отстрани родната сестра на Асен /Мария/ , тъй като се бил свързал с нея незаконно, пък и защото тамошната църква не го допускала до светите тайнства, понеже... бил постъпил незаконно със съпругата си.“¹⁶ Вероятно едва след това, през 1284 г. била извършена коронацията на царя съгласно канона.¹⁷ В Търново очевидно са извлечени необходимите изводи от този прецедент и този път е започнала предвидената от църквата процедура по развод. Тази процедура не следва да се разглежда като еднократен акт – Синодалното решение за разтрогване на брака следвало да се опира на канонични причини, които били строго определени, а след това разведеният съпруг е трябвало да изтърпи наложеното църковно наказание - отказ от светите тайнства, за определен период от време. За да се стигне до законен втори брак е било необходимо време, вероятно минимум една

¹³ ГИБИ X, с.232

¹⁴ БУРМОВ,АЛ. Към документ № XXVI от „ Actes de Zographou“, Избрани произведения в три тома, Т.1, С.1968,с.280

¹⁵ История на България. Втора българска държава, Т.3, БАН, С. 1982,с.327, Bosch,U. Kaiser Andronikos Palaiologos, Amsterdam 1965, с.60, бел.4

¹⁶ ГИБИ X, с.183

¹⁷ Липсата на царската титла върху монетите на Георги I Тертер, издадени преди 1285 г., може да бъде обяснено с това, че църквата му отказвала да го миропомаже за цар поради незаконен втори брак.

година. Толкова време е било необходимо на Константин, избран за цар през 1257 г., да се разведе съгласно канона и да се ожени за Ирина, внучката на Йоан Асен, през следващата 1258 г.¹⁸ Следователно раздялата на Михаил с Ана не може да се отнесе към по-късно време от средата на 1323 г.¹⁹

Може ли това логично заключение, че към лятото на 1323 г. разводът е бил в ход, да бъде потвърдено от исторически извор? Индиректно – да. Две агиографски произведения – Житието на крал Стефан Урош Трети и Животът на архиепископ Данило Втори от Даниловия ученик предоставят хронологически податки за събитията, разиграли се в двора на сръбския крал през 1323 и 1324 г., които, допълнени с други изворови данни за поведението на претендента за сръбската корона - Владислав, сина на Стефан Драгутин, очертават относително ясна и непротиворечива датировка на случилото се. От значение за хронологическия анализ е да се установи, кога Стефан Урош III получава информация за развода на неговата сестра с българския цар, кога е осъществена посланическата мисия на Хумския епископ Данило в Търново и Константинопол и в крайна сметка каква е възложената му за изпълнение задача при преговорите с цар Михаил III Асен.

От ключов интерес е правилното интерпретиране на следния текст от Житието на крал Стефан Урош Трети: „В това време го / Стефан Урош III / беше спходила някаква скръб от българския цар Михаил и от неговия /на Стефан Урош/ брат Владислав, сина на крал Стефан, а също така е предстояло посланичество поради някои царски работи в славния град Константинопол.“ Кралят възлага посланическата мисия на епископ Данило с думите:“ ...но разбери скръбта на моето сърце, която имам от такива неволи, изпълни волята и молбата ми, иди там, където те пращам.“²⁰ За съжаление текстът е така написан, че не става ясно, дали

¹⁸ ГРИГОРА,Н. Византийска история, *ГИБИ* XI,с.130, ПАХИМЕР,Г. Михаил Палеолог, *ГИБИ* X, С. 1980, с.167, БОЖИЛОВ,Ив.,ГЮЗЕЛЕВ,В. *История на средновековна България VII-XIV век*. Том I. С.2006, с.523, бел. 24

¹⁹ Повечето български изследователи отдават развода в 1324 г., имайки предвид монетите на Михаил с Йоан Стефан. ДИМИТРОВ,Хр. *Българо-унгарските отношения през средновековието*.С.,1998, с.213, FINE,J. *The late medieval Balkans*, Ann Arbor 1990, р.270, БОЖИЛОВ,Ив. *Фамилията на Асеновци /1186-1460/-генеалогия и прософография*. С.1985, с.128, БУРМОВ,Ал. *История на България през времето на Шишмановци...* с.240-241, НИКОЛОВ-ЗИКОВ,П. *Династията на Срацимировци*, С. 2012, с.34, ДУЙЧЕВ в МУТАФЧИЕВ,П. *История на българския народ*, 2, София 1943,с.226. Само Петър Ников отнася този развод към края на 1323 г., но не излага аргументи. НИКОВ,П. *История на Видинското княжество до 1332 г.* Годишник на Софийския университет, ИФФ, XVII, С.1922, с.96

²⁰ *Данилови наставъачи. Данилов Ученик, други наставъачи Даниловог зборника*, Београд, 1989, с.36

кралят е получил две отделни, наскърбяващи го новини, едната свързана с българския цар Михаил, а другата - с неговия братовчед Владислав, или става дума за една новина, свързана с тях двамата. Относително безспорно е, че посланичеството в Константинопол е предварително замислено и не е предизвикано пряко от новопостъпилите неприятни новини.

Мисията на епископ Данило в Константинопол се свързва безалтернативно с уреждане на брака на краля с Мария Палеолог, внучка на великия логотет Теодор Метохит, най-висшия сановник в двора на Андроник II, и дъщеря на императорския племенник паниперсеваста Йоан Палеолог.²¹ Бракът се реализирал в първата половина на 1324 г.²², а посещението на Данило в Константинопол „някъде през есента на 1323 г. и началото на 1324 г.“²³ Този относително дълъг времеви интервал на Даниловата мисия може да бъде ограничен и допълнително прецизиран поради следните две обстоятелства. Първото индикира началото на мисията - тя се е случила след август 1323 г., когато окончателно пропада планът на Стефан Урош III да се ожени за Клара, дъщерята на деспот Филип Тарентски.²⁴ Второто обстоятелство може да бъде извлечено от живота на Данило, описан в неговото житие. След като изпълнил мисията той се отправил към Света гора, където го заварва новината за смъртта на сръбския архиепископ Никодим²⁵ и бил призван от краля да се включи в подготовката на събора за избор на нов архиепископ.²⁶ Междувременно след пристигането си на Света гора и преди връщането си в Сърбия Данило написал „Животът на крал Милутин“ - това трябва да е станало през пролетта на 1324 г., когато започнали да се случват чудесата, приписвани на Милутин.²⁷ При така изложените обстоятелства мисията на Данило в Търново и Константинопол не може да се отнесе към пролетта на

²¹ *Византијски извори за историју народа Југославије ...с.195,бел.78, Историја српског народа*, Београд 1981, с.502, бел20, *Данилови настављачи. Данилов Ученик...коментар на Гордон Мак Даниел*, с.155

²² ЛАСКАРИС,М. *Српске краљице. Византиске принцезе у средњевијековној Србији*, Београд 1990, с.84, *Византијски извори за историју народа Југославије ...с.195,бел.78, Историја српског народа... с.502, бел20.*

²³ *Византијски извори за историју народа Југославије ...с.195,бел.78, Историја српског народа... с.502*

²⁴ *Историја српског народа... с.502*

²⁵ Той починал на 12.05.1324 г. СЛИЈЕПЧЕВИЋ Ђ., *Историја српске православне цркве*, I књига, Минхен 1962, с.169 Ђ.

²⁶ *Данилови настављачи. Данилов Ученик....с.106*

²⁷ *Данилови настављачи. Данилов Ученик...коментар на Гордон Мак Даниел*, с.19

1324 г. и следва да се разположи във времеви интервал от септември до декември 1323 г.²⁸

Тук възниква още един въпрос – защо крал Стефан Урош III прави толкова спешни постъпки за брак с Мария Палеолог. За това трябва да има належащи политически причини. Още повече, че несполучливият опит за обвързване с Филип Тарентски чрез брак с дъщеря му имал за цел създаване на антивизантийска коалиция с оглед продължаване на сръбската експанзия на юг за сметка на Византия, а новият брак на краля предполагал вземането на страна в междуособиците между Андроник II и Андроник III в полза на стария император. Логичното обяснение за тази радикална преориентация в сръбската външна политика следва да се търси в единствено възможното за Сърбия противодействие на очертаващото се сближение и съюз между цар Михаил III Асен и Андроник III чрез планирания брак между българския цар и сестрата на младия император.²⁹ Следователно когато изпраща епископ Данило на мисията в Константинопол кралят е бил добре информиран за протичащия в Търново развод и планиран нов брак. Действията на краля са косвено потвърждение на факта, че разводът на Михаил и Ана е бил в ход преди септември 1323 г. и е обусловен от желанието на царя да се ожени законно за царицата - вдовица Теодора, с което да постави началото на българската политическа преориентация.

И така мисията на епископ Данило в Търново и Константинопол трябва да се е извършила във времето между септември и декември 1323 г. Новините, дошли от Михаил и Владислав, които наскърбили краля, а може би го и оскърбили, следва да се датират непосредствено преди началото на мисията, т. е. в края на август или началото на септември 1323 г. Но може ли тази датировка да бъде потвърдена и по друг начин? Тъй като за случващото се в България нямаме никакви изворови данни се налага анализ на известните ни исторически сведения за поведението и действията на претендента за сръбската корона Владислав. Той се

²⁸ В българските исторически изследвания тази мисия еднозначно е отнесена към пролетта на 1324 г., защото посещението в Търново е свързано с развода на Михаил и Ана, който също се отнася към 1324 г. БУРМОВ, АЛ. История на България през времето на Шишмановци... с.242, *История на България. Втора българска държава*, Т.3, БАН, С. 1982, с.327, Божилов, Ив., Гюзелев, В. *История на средновековна България* ...с.565, Димитров, Хр. *Българо-унгарските отношения*...с.213. Единствено Ст. Хафнер приема, че мисията е реализирана през 1323 г., но не излага аргументи за това. *Serbsches Mittelalter. Altserbische Herrscherbiographien*. Band II, Danilo II und sein Schüler. Die Königsbiographien, Graz, Wien, Köln 1976, с.33

²⁹ С брака на краля „сръбската политика търси поле за своята експанзия на изток“, т. е. срещу България. BOSCH, U. *Kaiser Andronikos Palaiologos*... с.88

освободил от плен след смъртта на Стефан Урош II, без да е ясно кога точно се е случило това, но през есента на 1323 г. е засвидетелствано неговото присъствие в икономически важния град Рудник, където освен сребърна мина и монетарница се намирало и важно тържище³⁰. В писмо до властите в Дубровник с дата 25 октомври 1323 г. Стефан Владислав ги уведомява, че техният гражданин Климент Држич му е платил за правото да събира кралските вземания от неназовани в писмото тържища.³¹ От този документ, запазен в архива на Дубровник, е видно, че Стефан Владислав се държал в Рудник като крал - издавал грамоти, отдавал тържища на откупуване, събирал кралските вземания, като включително отдавал на предварително откупуване тази дейност. Освен това си присвоил и изключителното кралско право на монетосечене, като издавал и монети със своето име, макар и без титлата крал.³² Днес не ни е съдено да знаем, кое конкретно действие на Стефан Владислав е наскърбило така силно крал Стефан Урош III, или може би съвкупното натрупването на всичките тези посегателства спрямо неговите кралски прерогативи е придизвикало гнева му, но той реагирал с военна акция, в резултат на която завзел най - късно през декември 1323 г. Рудник, а през пролетта на 1324 г. и близката крепост Островица, с което сложил край на претенциите на Стефан Владислав към сръбската кралска корона. Според изворите в края на 1323 г. тържището в Рудник се администрира от кралските власти.³³ Но ако през декември 1323 г. кралят вече е овладял Рудник, и ако предположим, че за събиране на войската и провеждане на военните действия са му били необходими 2 - 3 месеца, то тогава получаването на неприятните новини от Михаил и Владислав отново следва да се датира най – късно към септември 1323 г. Така, следвайки две независими линии на историческия анализ, достигахме до еднакъв резултат. Следователно с относително висока степен на достоверност можем да хронологизираме събитията и да допуснем, че през септември 1323 г. крал Стефан Урош III получава новини от българския цар Михаил и собствения си племенник Владислав, които дълбоко го засягат. Във връзка с това във времето между септември и декември 1323 г. епископ Данило осъществява посланическа

³⁰ *История српског народа...* с.497

³¹ Пуцић,М. *Споменици српски, книга друга*, у Биограду 1862, с.3-4, № 5

³² С относителна сигурност към монетарницата на Рудник може да бъде отнесен един тип сребърен грош на Стефан Владислав с латински надписи. ЈОВАНОВИЧ,М. *Српски средњовековни новац*. Београд, 2012,с.35
ИВАНИШЕВИЧ,В. Новчарство средњовековне Србије. Београд, 2001, с.103, динић,М. За историју рударста у средњовековној Србију и Босни. Из српске историје средњег века, Б. 2003,с.567

³³ *История српског народа...* с.498, FINE,J. *The late medieval Balkans...* p.264

мисия в Търново, чийто характер ще се опитаме да осветлим по - долу, и в Константинопол, където договорил брака му с Мария Палеолог. В същото време кралят събрал войските си, превзел Рудник, след това Островица и сложил край на претенциите на Стефан Владислав към трона.

За предполагаемата възстановка на събитията, случили се в Търново при избора на Михаил за цар и непосредствено след това от съществено значение е изясняването на въпроса за задачата, поставена пред Данило при мисията му в българския царски двор. Тук българските историци не са единни в изводите си и причината е, че по различен начин се възприема известието, достигнало до нас чрез късната Троношка хроника. От нея разбираме, че борецят се за властта в Сърбия втори син на Стефан Урош II – Константин, бил „подпомогнат от силите на гръцкия цар Андроник и на Михаил, своя зет, българския крал“³⁴ В свой коментар П. Ников, съвсем аргументирано, заключава, че „известieto на хрониката от Троноши е негодно и не може да се употреби от историка“, а самата помощ, оказана от Михаил, се явява твърде невероятна „като се има предвид географското разположение ... и отдалечеността от земите на Константин“.³⁵ В последствие обаче част от българските историци не само възприемат за меродавно това сведение, но и го разширяват с хипотезата за оказана подкрепа от страна на Михаил и на другия претендент за трона - Владислав. Именно по този начин те тълкуват текста в Житието на Стефан Дечански за споходилата го скръб от българския цар Михаил и от Владислав.³⁶ Ако се игнорира обаче Троношката хроника като извор за историята, на който не може да се има доверие, всъщност „няма никакво основание да се допусне, че българският цар и Владислав са се съюзили в борба срещу Стефан Урош III.“³⁷ Поради това днес се е наложило схващането, че мисията на епископ Данило в Търново е свързана с развода на Михаил и Ана.³⁸

³⁴ Троношката хроника е публикувана под заглавието Србскій летописацъ изъ почетка XVI-гъ столетія. *Гласникъ друштва србске словесности*, св. V, Београд, 1853, с. 17- 112, цитатът е на стр. 63

³⁵ НИКОВ, П. История на Видинското княжество...с.111-112

³⁶ БУРМОВ, АЛ. История на България през времето на Шишмановци... с.242, *История на България. Втора българска държава*, Т.3, с.327, ДИМИТРОВ, ХР. *Българо-унгарските отношения*...с.213

³⁷ *История српског народа*... с.498, бел.б.

³⁸ ИРЕЧЕК, К. *Исторія Болгаръ*, Одесса 1878, с.384, ЗЛАТАРСКИ, В., Българо-сръбските политически отношения в миналото, *БИБ*, т.2, С.1930, с.91, ЙОНЧЕВ, Л. О некоторых вопросах болгаро-византийских отношений в период с 1322 по 1324 г.г., *Etudes Historiques*, Т. X, S.1980, с.137, БОЖИЛОВ, ИВ., ГЮЗЕЛЕВ, В. *История на средновековна България* ...с.565, *История српског народа*... с.498

Каква би могла да е задачата, възложена на епископ Данило при преговорите му с българския цар относно неговия развод със сестрата на сръбския крал? Понеже изворите не ни казват нищо, допусканията могат да се опират само на последващия развой на събитията. Възможно е кралят да се е опитал да предотврати самия развод, но предвид на политическия характер на бъдещия брак на Михаил с оглед планираното сближение с Андроник III, това едва ли е вероятно. Още повече, че самият Стефан Урош III е предприел мерки за противодействие чрез собствения си брак с Мария Палеолог, цел на мисията в Константинопол. По - вероятно е кралят да се е опитал да предотврати някаква друга, неприемлива за него последица от развода. Известна насока в разсъжденията ни дава обстоятелството, че мисията на Данило е окачествена като успешна, и това доста ясно е засвидетелствано в изворите. В „Животът на архиепископ Данило Втори“ житиеписецът е подчертал, че Данило не се е отклонил от волята на краля и е изпълнил посланичеството „добре и разумно“³⁹, а в „Житието на крал Стефан Урош Трети“ е отбелязано, че волята на краля е „изпълнена“.⁴⁰ Какво би могло да бъде това обстоятелство, произтичащо от развода, и което кралят е искал непременно да предотврати и е успял в това свое желание чрез специалната мисия на своя епископ? Отговорът би могъл да се крие в утвърдената традиция на брачните съюзи, сключвани от Византия. Ако византийска принцеса се омъжвала за български или сръбски владетел след развод на владетеля, то неговата предходна съпруга заедно с децата се предавали като заложенници във византийския двор. Така постъпил цар Константин Асен при втория си брак с Ирина, както и деспот Георги Тертер при втория си брак с Мария. Стефан Урош II предал третата си съпруга Ана Тертер заедно с други заложенници при брака си със Симонида.⁴¹ Известната ни история от XIII и XIV в. не познава изключение от тази традиция. Какви са били условията за брака на Михаил и Теодора не ни е отредено да знаем, но няма основание да допуснем, че подобно искане не е било предявено от Теодора. Именно това изглежда е притеснило сръбския крал – предаването на сестра му и нейните деца в двора на Андроник III би го лишило от маневриране в позицията му по повод на междуособицата между стария и младия император, пък и брака му с Мария Палеолог го нареждал на страната на съюзниците на стария император и той изглежда не искал да допусне да изпадне в зависимост от

³⁹ Данилови настављачи. Данилов Ученик....с.106

⁴⁰ Данилови настављачи. Данилов Ученик....с.36

⁴¹ Историја српског народа... с.447

Андроник III. Вероятно мисията на Данило в Търново е преследвала точно тази цел – Ана и децата и да не бъдат предавани, а да останат в България. Това искане е обслужвало интереса и на цар Михаил, който също нямал интерес от подобна зависимост, пък и до евентуалното раждане на престолонаследник от брака му с Теодора неговият най - старши син е следвало да изпълнява функциите на престолонаследник, така че Теодора се е видяла принудена да оттегли искането си. Изворите засвидетелстват, че Ана и децата и са били отстранени от царския двор и изпратени някъде, неизвестно къде, в България⁴², което е прецедент с оглед на устойчивата византийска традиция за вземането на заложници в подобни ситуации.

Този анализ ни позволява едно по - прецизно времево подреждане на събитията, предизвикани от избора на Михаил за цар. Самият избор се извършил през пролетта на 1323 г, „най- рано през февруари и най- късно през април“.⁴³ Най- вероятно при самия избор Михаил е поел ангажимент да се разведе със съпругата си Ана, сестра на сръбския крал, и да се ожени за царицата – вдовица на цар Теодор Светослав и сестра на Андроник III, който брак се очаквало да доведе до уреждане на българо – византийските отношения след военните действия, водени между Георги II Тертер и Андроник III.⁴⁴ Самият брак следвало да легитимира избора на Михаил за цар в съответствие с българската традиция, при която царицата – вдовица, чрез брака си с приемника на царската титла, осигурявала приемственост в дворцовата йерархия.⁴⁵ Михаил предприел действия за каноничен развод с Ана, който приключил в началото на 1324 г., след което, вероятно през юли 1324 г. се оженил по канона за Теодора. Междувременно успял да

⁴² Данилови наставъачи. Данилов Ученик...с.48

⁴³ БУРМОВ,АЛ. История на България през времето на Шишмановци... с.232, ЙОНЧЕВ,Л. О некоторых вопросах болгаро-византийских отношений...с.130, БОЖИЛОВ,ИВ.,ГЮЗЕЛЕВ,В. *История на средновековна България* ...с.562

⁴⁴ В противен случай поведението на Теодора остава необяснимо. Противно на традицията тя остава в Търново, т.е. нито се връща в родината си, нито се замонашва. ГРИГОРА,Н. Византийска история, *ГИБИ* XI ,с.151

⁴⁵ “Мнозина наши царе са дирили да засилят и узаконят своето положение на трона, като се женили за вдовиците – царици на своите предшественици“ Ников,П. Татаробългарските отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилеца, *ГСУ, ИФФ*, Т. XV – XVI, С. 1921,с.48. “За да придаде на своята власт по –висока легитимност и потвърди приемственост с управлението на цар Калоян, новият владетел /Борил/ предприел действие, което и в последствие ще се прилага: той се оженил за вдовицата на Калоян.“ DULCEV,I Das Sinodikon von Boril als Geschichte und Schriftumsdenkmal. *Byzantinobulgarica*, VI, S. 1980, с.117. Опит да се ожени за вдовицата на Михаил II Асен направил и претендента Коломан . Акрополит, История, *ГИБИ VIII*, София 1971, с.204. Вдовицата на цар Константин - Мария, се омъжила за Ивайло и „посели заедно знаците на царската власт“. ПАХИМЕР,Г. Михаил Палеолог, *ГИБИ X*...с.178. Вдовицата на цар Смилец преговаряла за брак със Стефан Урош II, като му предлагала българското царство според Метохит. Ников,П. Татаробългарските отношения през средните векове...с.93“ С женитбата си за Теодора Михаил ставал законен наследник на овдовелия български пресол.“ БУРМОВ,АЛ. История на България през времето на Шишмановци... с.239

предотврати предаването на Ана и децата и на Андроник III, като използвал за целта интервенцията на сръбския крал чрез неговия пратеник епископ Данило през септември 1323 г.

В така възстановения ход на политическия процес през 1323 г. изборът на Йоан Стефан за съцар на Михаил и изсичането на специална емисия монети за пропагандиране на събитието нямат място. Определянето на Йоан Стефан за съцар не само противоречи на политическата стратегия на новия цар, но и лишава от престолонаследие евентуален син от новия му брак, което обезсмисля самия брак от гледна точка на Теодора.⁴⁶ При положение, че със сигурност към септември 1323 г. разводът с Ана е бил в ход, липсва и технологичното време за изработка на матриците и изсичане на монетите, пропагандиращи царското достойнство на Йоан Стефан.

Това означава, че въпросните монети са погрешно идентифицирани и интерпретирани и всякакви исторически изводи, направени въз основа на тази погрешна интерпретация, са ирелевантни към действителността.

Възможността Йоан Стефан да е провъзгласен за съцар на баща си през 1323 г. се опровергава категорично, макар и косвено, и от фреските в църквата „Света Богородица“ в Долна Каменица. Това селище се е намирало непрекъснато на територията на българската държава, респективно на Видинското владение до падането на Срацимировото царство под османска власт и този средновековен паметник е безспорно български.⁴⁷ В него забележителна е фреската на млад деспот със съпругата си, благославяни от Исус Христос. Деспотът е персонифициран чрез запазен ясен надпис като „Михаил деспот, в Христа Бога верен син на Михаила царя“.

⁴⁶ Получаването на царско достойнство от царски син е специална процедура и ритуал, който представлявал венчание за властта и приключвал с миропомазване. Това свето тайнство, отредено само за царете, било пожизнено и ненарушимо, веднъж извършено. Няма прецедент в историята, при който царско достойнство да е отнето, освен ако актът не е доброволен, и от тази гледна точка тезата, че Йоан Стефан бил лишен от царското си достойнство преди заточението, е произволна.

⁴⁷ Опитите църквата и изрисуваните ктитори да се отнесат към сръбската история са крайно произволни. Стремешът в личността на деспота да се види Михаил Ангелович и самите стенописи да се отнесат към втората половина на XV век не е плод на научни исторически аргументи. Милићевић, М. Манастири у Србији. *Гласник српског ученог друштва*, кн. IV, Б. 1867, с. 26, Мишковић, Две старе цркве у Књажевачком округу, *Старинар*, год. 4, Б. 1887, с. 102, Ћоровић - Љубинковић, М., Љубинковић, Р. Црква у Доњој Каменици, *Старинар*, I, Б. 1950, с. 53 - 55, 83. Критика на тезата у Гецић, М. Око цркве у Доњој Каменици, *Историски гласник*, 3-4, Б. 1951, с. 87-93

Деспот Михаил и неизвестната му съпруга от фреската в църквата в село Долна Каменица

ѿ ѿна дѣсто
 тѣца дѣ дѣшн
 . т

мнхѣнль дѣстовъ хѣба
 вѣренъ смѣмнхѣнла црѣ

Надписът под владетелския портрет

Съвременните историци и изкуствоведи идентифицират деспота като неизвестен от други извори син на цар Михаил III Асен.⁴⁸ Впечатляващото в тази фреска е това, че деспотът е изобразен с царски инсигнии – жезъл, завършващ с кръст, и корона с препендулии. Във връзка с това Мавродинова заключава: „Кръстът – скипър в дясната ръка на деспот Михаил показва, че той е владетел и наследник на бащиния си престол. В Иван – Александровото евангелие такъв скипър, освен самия Иван Александър носи само престолонаследникът – Иван Шишман, докато всички останали синове и зетят на царя носят скипър без кръст. Бисерните висулки /препендулии/ пред ушите на деспот Михаил също са царски инсигнии...Деспот Михаил ще е изобразен в Долна Каменица в началото на бащиното си царуване и то защото носи знаците на царската власт – кръста - скипър и препендулиите, т.е. защото е нарисуан като престолонаследник.“⁴⁹ По повод на кръста като „владетелска инсигния“ Иван Билярски допълва: „Деспот Михаил е изобразен държащ в дясната си ръка кръст, украсен с бисери и скъпоценни камъни...Такъв кръст не се среща в Сърбия, но го откриваме у константинополските василевси след Теодор Ласкарис, а също и в изображението на цар Иван Александър и на младия цар Иван Шишман в Лондонското евангелие“.⁵⁰ Той определя изображението като „владетелско“ - „за това говорят не само споменатите вече инсигнии, но и благославящият Исус Христос над деспота и жена му“.⁵¹

Изображението на деспот Михаил с инсигниите на царската власт няма аналог в запазените материални паметници от XIII и XIV век на

⁴⁸ МАВРОДИНОВ,Н. *Старобългарската живопис*, С. 1946,с.166, МАВРОДИНОВА,Л. Църквата в Долна Каменица, С. 1969, с.18-20, ПЕТКОВИЃ,Вл. Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Б. 1950, с.141, ГЕЦИЃ,М. Око цркве у Доњој Каменици...с.93, БУРМОВ,Ал. История на България през времето на Шишмановци... с.240, бел.145, БОЖИЛОВ,Ив. *Фамилията на Асеновци /1186-1460/-генеалогия и прософография*. С.1985, с.146, KIEL,М. The church of our Lady of Donja Kamenica in Eastern Serbia, *Actes du XIV congres international des etudes byzantines*, Bucarest 6 -12 septembre 1971, voll 2, p.165, ПАНАЙОТОВА,Д. Ктиторските портрети в църквата в Долна Каменица, *Сп. БАН*, 4, С. 1970,с.4, КОЦЕВА,Е. Някои особености на надписите в църквата „Св. Богородица“ в Долна Каменица, *Известия на института за изкуствознание*, 14, С.1970,с.247-248, ПОЛЫВЯННЫЙ,Д. К истории Видинского деспотства в XIV веке, *Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70 годишнината на проф. Дуйчев*, С. 1980,с.97, ФЕРЈАНЧИЃ, Б. *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, с.151.Издигнати са и необосновани хипотези за неизвестен от други извори син на Михаил Асен - сина и съзар на Йоан Александър в ФЕРЈАНЧИЃ, Б. *Деспоти у Византији ...*с.150 и предговор на Джорович-Любинкович към Живкович,Бр. *Доња Каменица. Цртежи фресака*, Б. 1987, както и за „деспот Михаил, син на видинския деспот Михаил /?/, и деспотица Ана, дъщеря на крал Милутин“ АНДРЕЛИЃ,Ж. *Доња Каменица –Каран-Велуће- Рамаћа*, Раћа 2012, с.26

⁴⁹ МАВРОДИНОВА,Л. Църквата в Долна Каменица...с.19-20

⁵⁰ БИЛЯРСКИ, ив, *Институциите на средновековна България*, София 1998, с.35

⁵¹ БИЛЯРСКИ, ив, *Институциите на средновековна България*, София 1998, с.36

Балканите. Най – близките до това изображение портрети са на Йоан Шишман, съцар на Йоан Александър, в Лондонското евангелие, където е представен със същия скиптер с кръст, но без препендулии на короната, и на Стефан Дечански в църквата „Света Троица“ в Сопочани, където е изрисуван с „корона ... със скъпоценни камъни и бисери, за която са прикрепени по два реда препендулии“, но без скиптер с кръст, и където несъмнено „е показано неговото положение на престолонаследник“⁵², т.е. и при двата най - близки портрета става дума за изображения на престолонаследници. Следователно фреската от Долна Каменица ни представя деспот Михаил, син и престолонаследник на цар Михаил.⁵³ Така тълкувана фреската е материално доказателство, че Йоан Стефан не е бил обявяван за съцар на баща си.

Занимателен е фактът, че очевидното противоречие /това всъщност е противоречие не между изворите, а между техния прочит и тълкуване/ между два материални извора, каквито са фреската в Долна Каменица и съвместната монета на Михаил с Йоан, не е коментирано в историческите изследвания. Единствените изключения са две.⁵⁴ Мавродинова, която всъщност издига тезата, че деспот Михаил е изобразен като престолонаследник, се опитва да примири колизията, като предполага следното: „Най - вероятно е... деспот Михаил да е първороден син на Михаил Шишман, който е умрял или забегнал няколко години преди смъртта на баща си“, като „по-вероятно е Иван Стефан да е изобразен /върху монетата/ в края на царуването на баща си, който не е имал синове от Теодора Палеолог и е искал да осигури наследник от своята кръв.“⁵⁵ Иван Божилов, който не вижда в портрета на деспот Михаил изображение на престолонаследник, предполага: „Първородният Иван Стефан е бил провъзгласен за съвладетел, за съцар, а вторият – Михаил, според византийската практика бил удостоен с това най- високо дворцово звание /деспот/ и получил като апанажно владение Видин.“⁵⁶ Но византийската

⁵² МАРЈАНОВИЋ - ДУШАНИЋ, С. *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Б. 1994, с.49-50

⁵³ Единствено Мавродинова приема деспот Михаил за престолонаследник и старши син на цар Михаил: МАВРОДИНОВА, Л. *Църквата в Долна Каменица...* с.18-20, а за Польшанский и Панайотова той е първороден син. ПОЛЬШАНСКИЙ, Д. *К истории Видинского деспотства...* с.97, ПАНАЙОТОВА, Д. *Ктиторските портрети...* с.9

⁵⁴ Тук изключваме опита на Польшанский да види в Михаил старши син на цар Михаил, по - голям от „багрянородния“ ? Йоан Стефан, поставен за управител на Видин с деспотска титла след 1332 г. от Йоан Александър. ПОЛЬШАНСКИЙ, Д. *К истории Видинского деспотства...* с.96-98

⁵⁵ МАВРОДИНОВА, Л. *Църквата в Долна Каменица...* с.20. В по-сетнешните си трудове по темата тя избягва коментар.

⁵⁶ БОЖИЛОВ, ИВ. *Фамилията на Асеновци...* с.145-146

практика от Михаил Палеолог насетне предполагала най-старшият син да бъде определен за съимператор, а всички осанали синове получавали деспотска титла. Йерархията в царското семейство на Михаил Асен очевидно не е такава, ако Йоан Стефан е бил определен за съцар, Михаил за деспот, а останалите царски синове – Шишман и Людовик, нямали деспотско достойнство. Вероятно по тази логика Иван Билярски заключава: „Единственият пример на деспот Михаил не може да ни убеди, че византийската практика за удостояване с титлата деспот на по - младия син е била възприета в България. Напротив, можем да допуснем, че такава традиция никога не е съществувала в нашата страна.“⁵⁷

В заключение можем да допуснем следното - обявявайки развода си с Ана и намерението да се ожени за царицата – вдовица Теодора цар Михаил е удостоил с деспотска титла първородния си син Михаил, като той е бил възприеман и като престолонаследник на баща си. Михаил си е оставил възможността да пренасочи престолонаследието към евентуален син от новия си брак, който би бил багрянороден, чрез удостояването му със съвладетелската титла. Понеже изворите не споменават деспот Михаил нито по повод битката в 1230 г., нито по повод властовите промени в Търново след смъртта на цар Михаил, най – вероятно е по това време той вече да не е бил сред живите. Удостояването на най – старшия син с деспотско достойнство и третирането му като престолонаследник до раждането на син от новия брак не изключва възможността бившата съпруга и останалите деца да са отстранени от двора в Търново.

II

Противоречието в информацията, която ни дава изображението на деспот Михаил като престолонаследник, и представянето в монетата на другия царски син - Йоан Стефан като съвладетел, очевидно предполага неточно тълкуване на един от двата извора. Понеже монетата е публикувана първа направеният от нея извод се вкоренява дълбоко в

⁵⁷ BILIARSKY, IV. *Word and power in medieval Bulgaria*, Brill, 2011, с.284

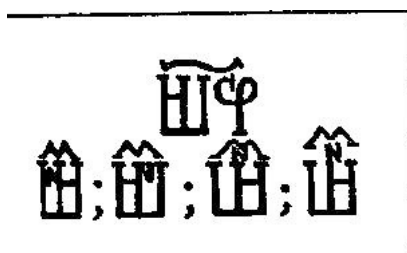
научните изследвания и това предопределя начина, по който се третира останалите извори, които не се съгласуват с трактовката на монетата. Както показахме обаче в предходната част Йоан Стефан не е бил обявяван за съцар на баща си - такъв ход освен че би бил политически недалновиден, той би противоречал на историческите податки от изворите и възстановената чрез тях хронология на протичащите в царския двор процеси. Това по същество прави утвърдената към настоящия момент идентификация и тълкуване на монетата неверни. Монетата не би могла да бъде издание на цар Михаил III Асен, защото в противен случай ще ни отведе до същия неверен извод. Но кой е тогава издателят и как следва да се тълкува монетната иконография?

Нумизматичният анализ на това издание започва с две обективни обстоятелства, които следва да се отчитат – липсват колективни находки, в които монетата да присъства, и това предотвратява възможността чрез други безспорни монети, с които тя е участвала в паричното обращение, да бъде датирана. По своя размер и тегло тя се вписва в доста обширен времеви интервал - първата половина на XIV в., включително началните години на управлението на Йоан Александър. Не е подражание на друг известен монетен тип. Така стандартните методи на идентификация, които нумизматиката като наука използва, остават безрезултатни. Другото обстоятелство, което следва да получи обяснение чрез идентификационната хипотеза е фактът, че това е първата българска медна монета, която има груби нискотегловни имитации. Подобна имитация присъства в една колективна находка от Видин, която за съжаление съдържа монети, издавани от края на XII в. до края на 50-те години на XIV в., и следователно не помага при датирането на имитацията.⁵⁸ Важен факт, който следва също да се отчита в анализа на имитативните монети е, че те са циркулирали синхронно или в непосредствена времева последователност със своя първообраз, тъй като са намирани при редовни разкопки в един и същи археологически пласт.⁵⁹

⁵⁸ Пенчев, Вл. Колективна находка с медни /билонови/ монети от XIII-XIV в. от Видин. *Нумизматика и Епиграфика*, 1, С. 2003, с.147, 153, обр.451

⁵⁹ Лазаренко, Иг. Монети на царя-престолонаследник Михаил Асен /след 1331 г.- преди 1355 г./ от района на Варна, *Великите Асеновци*, В. Търново 2016, с.476. За съжаление това твърдение не може да бъде проверено, понеже авторът не ни информира за другите монети, намерени в същия археологически пласт.

Коректната идентификация на монетата предполага проверка на твърдението на Н. Мушмов от 1914 г. /виж бел. 2/, че изображението на конкавната страна представлява монограм на родовото име Шишман и че всички монети с този монограм са издания на цар Михаил III Асен. Тази хипотеза не е обоснована и следва да бъде отхвърлена по следните причини. На първо място отпечатаният символ няма характеристиките на монограм, понеже в него не може да бъде разчетена повече от една буква – Ш. За разлика от него в монограма, използван от цар Йоан Шишман, е използвана комбинация от минимум две букви от името му – Ш, Н, М, N.⁶⁰

Монограми на цар Йоан Шишман

На второ място символът не може да бъде разчетен като родова тамга⁶¹, защото няма причина православната българска царска фамилия да се означава със символ, въведен и използван в мюсюлманското монетосечене. На трето място на конкавната страна на монетите по правилата на монетосеченето през XIII и XIV в. се отпечатвала християнска иконография като израз на теократичната легитимация на царската власт и тази традиция има своите първи изключения в две монетосечения едва от времето на Йоан Александър. Четвъртият аргумент е свързан с факта, че официалното име на царя било Михаил Асен и това е ясно засвидетелствано в изворите. Григора и Кантакузин го наричат Михаил, с това име е споменат в агиографската литература, в сръбските летописи и родословия, в списъка на Венеция за владетелите, с които поддържа приятелски отношения, и в Станиславовия пролог от 1330 г.⁶² Царят е обозначен с името Михаил Асен в три византийски императорски

⁶⁰ Дочев, К. *Каталог на българските средновековни монети XIII-XIV век*. В. Търново, 2009, таблици 47 и 49

⁶¹ Дочев, К. *Български средновековни монети XIII-XV в.*, В. Търново, 2003, с. 71, Авдев, Ст. *Българските средновековни монети*, С., 2007, с. 155-160

⁶² Житие светог патриарха Јефрема, *Шест писаца XIV века*, Б. 1986, с. 165, Стојановић, Ј. Стари српски родослови и летописи, Ср. Карловци 1927, с.с. 78, 103, 111, 121, 167, 172, 175, 180, 183, 189, 193, 196, 199, 284, Петров, П., Гюзелев, В. *Христоматия по история на България. Сѣцинско средновековие*, Т. 2, С. 1978, с. 415

грамоти⁶³, както и в българската приписка към Средецкото евангелие от 1328/29 г.⁶⁴ Тъй като в изворите царят не се именува като Михаил Шишман би било твърде произволно да допуснем, че точно на монетите си ще се обозначи с това име.⁶⁵ По тези четири причини следва да се отхвърли интерпретацията на символа на конкавната страна на монетите като монограм на името Шишман, а с това изчезва и единственото доказателство, че монетата е сечена във времето на управление на цар Михаил III Асен. Както вече посочихме и следвайки утвърдената традиция в монетосеченето в изображението трябва да се търси стилизация на религиозен символ. Най – вероятно това е стилизирано изображение на Божието Троиединство, т. е. на Света Троица. Още повече че в инвокацията на българската царска титла присъства именно Света Троица, а Михаил II Асен, синът на цар Йоан II Асен, използва подобен символ във вид на тривръх скиптър в своето монетосечене.

В нумизматичната литература са издигани три други хипотези за издателя на интересуващата ни монета. Първата е на А. Радушев и Г. Жеков, които през 1999 г. отдават това монетосечене на цар Йоан Стефан. За съжаление те не прилагат нито един аргумент в защита на хипотезата си.⁶⁶ По - късно Ст. Авдев приписва монетата на цар Йоан Александър със своя син и съцар Михаил Асен, като омаловажава факта, че Михаил е изобразен като старши владетел. Той отдава това на техническа грешка на гравьорите.⁶⁷ Тази идентификация е неприемлива, защото не може да се допусне, че всички гравьори са допуснали една и съща грешка, при това в изразяването на старшинството между царя и неговия съцар. Третата хипотеза е на И. Лазаренко, според когото монетата е провинциално монетосечене на цар Михаил Асен, сина на цар Йоан Александър, и неговия брат и също съцар Йоан Асен.⁶⁸ Тя е изненадваща и показва

⁶³ PAVLIKIANOV, C. *The medieval greek and bulgarian documents of the Athonite monastery of Zographou*, S. 2004, Act No26, p.280, Act No 28, p.293, Falsified Act No3, p.524

⁶⁴ Дуйчев, Ив. *Стара българска книжнина*. Книга втора. С., 1944, с.68

⁶⁵ Само в грамотата за манастира Дечани царят е наречен Михаил Шишманик, което следва да се чете като Михаил, син на Шишман. MICLOSICH, FR. *Monumenta Serbica*, Vienna, 1858, LXXXIII, p.100.

Златарски приема второто име от грамотата за бащино и използва това като аргумент срещу сведението на Кантакузин, че баща му е Срацимир. ЗЛАТАРСКИЙ, В. *Вопросъ о происхожденіи болгарскаго царя Ивана-Александра*, отдельный отыскъ, С.-Петербургъ 1906, с.16

⁶⁶ РАДУШЕВ, А., ЖЕКОВ, Г. *Каталог на българските средновековни монети IX-XV век*, С. 1991, с.129-132

⁶⁷ АВДЕВ, С. *Българските средновековни монети...* с.155-160

⁶⁸ ЛАЗАРЕНКО, ИГ. Монети на царя-престолонаследник Михаил Асен... с.473- 487. В последния си труд К. Дочев припознава този тип като издание на „Иван Александър с Михаил Асен.“ ДОЧЕВ, К. *Монети на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на българската държава 1259-1396*. Велико Търново 2017, с.182

сериозно несъответствие с характера и принципите, на които се базира българското царско монетосечене.

Невъзможността монетата да бъде точно датирана с методите на нумизматиката поради отсъствието и в колективни находки води до известна условност в нейното идентифициране. Възможните хипотези са две. Те изхождат от три предварителни допускания - първото се базира на документирания от монетата факт, че Михаил е старшият цар, второто изключва самия цар Михаил III Асен като възможен издател поради противоречие с другите извори, третиращи дворцовото положение на неговия син Йоан Стефан, а третото допускане предполага, че изображеният на монетата цар Йоан може да бъде само някой от неговите приемници - само така може да се обясни факта, че цар Михаил е представен като старши цар и монетата може да бъде третирана като пропагандно и легитимационно средство за коронацията на неговия приемник.

Вероятна е хипотезата, че при възкачването си на българския престол след извършения дворцов преврат новият цар Йоан Александър е наредил отсичането на тази монетна емисия, показвайки, че той е законният приемник на царската титла като племенник на убития цар, т.е. властта му произтича пряко от волята на цар Михаил. Ние не знаем дали цар Михаил е определил официално своя престолонаследник, но това съсем не може да бъде изключено. За съжаление изворите мълчат по този въпрос и всякакви допускания в тази насока са само плод на логически умозаклучения. И все пак – деспот Михаил, изобразен като престолонаследник в църквата в Долна Каменица, вероятно не е бил жив в 1330 г. – той не е споменат в никой извор, а освен това тронът се заема от Йоан Стефан. При това положение обозначаването на Александър с деспотска титла преди 1331 г. в приписката от Ловешкия сборник⁶⁹ би могло да означава, че след смъртта на деспот Михаил титлата е предоставена на Александър и като единствен деспот да е определен за престолонаследник. Такъв един ход на царя не изглежда нелогичен с оглед на разгръщания се сблъсък със Сърбия. Освен това изворите не ни съобщават за мъжки наследник от брака с Теодора. Не случайно Ю. Трифонов нарича деспот Александър „владетелна особа“, „не обикновен болярин, а владетелен сановник“ и „тъкмо като такъв той ще да е успял да се ожени за дъщерята на Иванко Басараб“. А после да

⁶⁹ Дуйчев, Ив. *Стара българска книжнина*. с 68-69.

констатира, че „покачването на Ивана Александра върху българския престол се явява много естествено.“⁷⁰ Податка в тази насока ни дава и Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, където е казано, че „българите/ поставиха Александър, неговия НАСЛЕДНИК /на Михаил/ за цар.“⁷¹ При това положение зад името ΙΩΑΝΝΙΣ може да се крие цар Йоан Александър и монетата да се отнесе като негово първо монетосечене, показващо легитимното основание за получаване на царската титла.

Другата хипотеза е, че монетата е издание на цар Йоан Стефан, изсечена през времето на краткото му царуване за не повече от 7 – 8 месеца след август 1330 г. Монетата е изключително рядка и това също показва, че нейното производство се е осъществило в кратък времеви интервал. Йоан Стефан е заел престола след трагичната гибел на цар Михаил III Асен, като е влязъл в Търново, съпроводен от сръбски военен отряд. Вследствие на отстраняването му от царския двор при развода между Михаил и Ана той е бил непознат за столичното болярство. Тези фактори изглежда са наложили отпечатването на специална монетна емисия, чиято пропагандна и легитимационна цел е била съзнателно преследвана. Чрез иконографията на монетата, показваща приемствеността на властта между цар – баща и цар – син, целенасочено са легитимирани правата на Йоан към царската титла като най – старши царски син след вероятната смърт на деспот Михаил. Той е бил коронован за цар, за което свидетелства славословието в Дриновия препис на Синодика, където е споменат с името Йоан Степан.⁷² Вероятното приемане на царското име Йоан при коронацията му е също израз на стремежа новият цар да бъде представен за легитимен наследник на българската царската титла.⁷³

⁷⁰ Трифонов, Ю. Деспот Иван-Александър и положението на България след велбуждската битка, *Сп. БАН*, XLIII, клон историко-филологичен и философско-обществен, 21, С. 1930, с.65,66,76.

⁷¹ Давидов, А., Данчев, Г., Дончева-Панайотова, Н., Ковачева, П., Генчева, Т., *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*, изд-во БАН, С. 1983, с.110-111. Това сведение трябва да се използва условно. В първообраза на старосръбски е използвана думата *NETH*, която самите преводачи са обозначили в приложения речник със значението племенник.

⁷² Попруженко, М. Синодик царя Борила. *Български старини*. Книга VIII, С. 1928, с.88

⁷³ Вероятно кръщелното му име е Стефан, както е споменат в Житието на Стефан Урош Трети, а също така в Боянския и Погановския поменици. Иванов, Й. Поменици на българските царе и царици, *Избрани произведения*, т.1, с.1982, с.146 и 148. Григора и Кантакузин не споменават името му във връзка със събитията в Търново, едва в по – късен пасаж, касаещ пристигането на брат му Шишман в Константинопол. Кантакузин го нарича Йоан. Кантакузин, И. История, *ГИБИ* X, С. 1980, с.278

Хипотезата, че Йоан Стефан е вероятен издател на това монетосечене, се подкрепя косвено от факта, че точно този монетен тип е имитиран. Това следва да е станало извън официалната столична монетарница и е следствие на конкретни политически причини, които да налагат имитирането на монетата точно на този цар. Бунтът, вдигнат от Белаур срещу новия цар Йоан Александър, е политическата конюнктура, позволила това имитативно монетосечене, което идвало да покаже легитимните права върху трона именно на сваления вече Йоан Стефан. Подобно обяснение на имитациите е невъзможно, ако се приеме хипотезата за Йоан Александър като издател на първообраза, пък и няма никакви други забележими причини монетосечене на Йоан Александър да бъде имитирано, при това непосредствено след заемаването на трона. Ето защо определянето на Йоан Стефан като издател на интересуващата ни монета изглежда не по – малко аргументирано и следователно вероятно⁷⁴. Окончателното разрешаване на тази дилема може да се случи само ако бъде открита нова колективна находка, съдържаща интересуващата ни монета, и която да позволява непротиворечиво датиране на това издание.

⁷⁴ Тази хипотеза се опира на факта, че подобни имитации присъстват в голямата находка от Видин, която била укрита най-късно през 1365 г., според нейния издател ПЕНЧЕВ, ВЛ. Колективна находка с медни /билонови/ монети от XIII-XIV в. от Видин. *Нумизматика и Епиграфика*, 1, С. 2003, с.153. Впоследствие при анализа на находката установихме, че тя не може да бъде датирана до 1365 г., тъй като представлява събирана от царските власти парична маса, предназначена за претопяване, което обяснява отсъствието на медните монети на Йоан Срацимир./вж. анализа в статията ни „Българско сребърно имитативно монетосечене от последното десетилетие на XIV век/ Следователно приблизителното време на издаване на имитациите не може да бъде категорично отнесено преди 1365 г. Ако имитациите са издавани във времето на Йоан Шишман, когато са се имитирали типове на Йоан Александър и Йоан Срацимир, то оригиналът следва да се отнесе към времето на Йоан Александър. В такъв случай този монетен тип следва да се третира като легитимационно монетосечене на Йоан Александър с неговият предшественик Михаил Асен, от когото произтичат законни му права върху българския трон.

Монети на Йоан V, на които е представен и починалият му баща Андроник III

Използването на образа на загиналия цар Михаил в монетосечене на неговия приемник е прецедент в българското средновековно монетосечене. Вярно е обаче, че подобни политически събития се случват за първи път в българския царски двор и това обяснява нетрадиционния подход в иконографията на монетата. Вярно е също така, че византийското монетосечене познава аналогични примери през VIII и IX век, а забележително е, че през 1341 г., след смъртта на император Андроник III, неговият малолетен наследник Йоан V Палеолог заявява своите легитимни права върху трона като отсича подобна емисия, на която е представен и починалият император - негов баща.⁷⁵

Третирана и обяснена по този начин монетата не може и не следва да бъде използвана като материален извор, който да разкрива, че Йоан Стефан е бил съцар на баща си Михаил III Асен.

⁷⁵ Тези монети са предизвикали оживен научен коментар, но окончателно и аргументирано, при това относително единодушно са отнесени към първото монетосечене на Йоан V Палеолог. BERTELE, T. *Monete e sigilli di Anna di Savoia*, Rom 1937, c.63, DÖLGER, FR. Zum Kaisertum der Anna von Savoyen, *парастопа 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches*, Ettal 1961, c.210-211, LONGUET, H. Le monnayage de Jean VI Cantacuzine, *Revue numismatique*, IV, 36, P.1933, c.135-148, LAURENT V. Bertele (T.), *Monete e sigilli di Anna di Savoia imperatrice di Bisancio. Échos d'Orient*, tome 37, 1938. pp. 462;